Dr.Saleh Ebrahimi

هیره‌وی محه‌مه‌د یوسف، عه‌ین وه‌قایع، به‌کۆششی محه‌مه‌د ئاسه‌ف، فکره‌ت، تـاران، ۱۳۶۹، زه‌نگه‌نه، موزه‌فه‌ر، دودمـانی ئـاریایی، کـوردو کـوردستان، تـاران، ۱۳۴۷؛ سپێهر، محه‌مه‌د ته‌قی، ناسیخ ته‌واریخ، به‌کۆششی محه‌مه‌د با قربیهبودی، تاران، ۱۳۵۳، سه‌رژماری کۆمه‌لایه‌تی ـ ئابوری هۆزی کۆچه‌ر (۱۳۷۷) حه‌شیمه‌تی دێهستانه کـانی گشت ولات، ناوه‌ندی ئاماری ئێران، تاران، ۱۳۷۸، شاحوسێنی، عه‌لیره زاوعینایه تولّلا، ره‌نجبه‌ر، خێله‌کان و عه‌شایری ئوستانی سه‌منان، سه‌منان، ۱۳۷۸؛ که‌یهان مه‌سعودی، جوغرافیای موفه‌سه‌لی ئێران، تاران، ۱۳۱۱، مه‌ردوخ روحـانی، مـه‌شاهیر ـی کـورد، تاران، ۱۳۷۱، مه‌ردوخ کوردستانی ئایه تولّلا شێخ محه‌مه‌د، تاریخ، تاران، چاپخانه‌ی ئه‌رته‌ش؛ مه‌رعه‌شی، ته‌یمور، تاریخی خانه دانی مـه‌رعه‌شی مـازنده‌ران، بـه‌کۆششـی مه‌نوچێهر ستوده، تاران، ۱۳۶۴؛ موشیری (: به‌رده سێری) محه‌مه‌د سه‌عید، ته‌زکیره‌ی صه‌فه‌وی‌یه‌ی کرمان به‌کۆششی محه‌مه‌د ئیبراهـیم بـاستانی پـاریـزی، تـاران، ۱۳۶۹، مونه‌جیم یه‌زدی، محه‌مه‌د، تاریخی عه‌باسی، به‌کۆششی، سه‌یفولّلا وه‌حـیدنیا، تـاران، ۱۳۶۶؛ میرنیا، عه‌لی، خێله‌کان و تایفه کـانی هۆزی کـوردی ئێـران، تـاران، ۱۳۶۸؛ مینورسکی، سازمانی ئیداری حوکومه‌تی صه‌فه‌وی، ته‌رجه‌مه‌ی مـه‌سعود ره‌جـه‌ب‌نیا، تاران، ۱۳۳۴؛ نه‌سیری، محه‌مه‌د ئیبراهیم، ده‌ستور ـی شه‌هریاران، به‌کۆششی محه‌مه‌د نادر، نه‌سیری موقه‌ده‌م، تاران، ۱۳۷۳، هیدایـه‌ت، ره‌زاقـولی، مـولحه قـاتی ره‌وزه‌ی سه‌فا، تاران، ۱۳۳۹ هه‌تاوی، (تاریخه‌کان، ئێرانی هه‌تاوین) ته‌قیقاتی مه‌یدانی موئه‌لیف، هه‌روا بڕوانه:

Field H; Contrions to the Anth roplogy of Iran; chicago; 1939; Woods, J.E; the A 99uyunlu, Clan confederation; Empire' minneapolis, 1976;

عه‌لی پازوکی دایره تولمه عاریفی بوزورگی ئیسلامی ج ۱۳ په‌ره‌ی ۵۱۲ تا ۵۰۹ چاپی ۱۳۸۳ هه‌تاوی تاران (شه‌پۆل)

Dr.Saleh Ebrahimi

تەختی سولەیمان

تەختی سولەیمان بەش و مەجموعەیێ ئاسەواری مێژوییەیە،کە لە شارستانی تیکاب، دایە وکەو تۆتە باشوری رۆژ هەلاتی ئوستانی ئازربایجان غەربی (١. جوغرافیا) بەپیێ دابەشکردنی ولات لە ١٣٨١ هەتاوی، تەختی سولەیمان بە یەکێ لە دوبەشی شارستانی تیکاب هاتەژمار (نەشریە...، ٥)، تەختی سولەیمان لە باکورەوە ئەلکێ بەشارستانی چاراویماق لە ئوستانی ئازربایجان شەرقی و لە رۆژ هەلاتەوە، بە شارستانی ماهرنیشان لە ئوستانی زەنجان و لە باشورەوە بە بەشی ناوەندی شارستانی تیکاب و لە رۆژاواوە، دەلکێ بە شارستانی شاهێندژ: (ئەوکان) لە ئوستانی ئازربایجانی غەربی (نەخشە).

تەختی سولەیمان لە سێ: (٣) دیهستان بەناوی ئەحمەداوا، چەمەن و ساروق، پێک هاتووە و ٥۴ ئاوایی، ئاوەدانی هەیە، ئاوایی تازەگوند، نەسراوا، کە (٨٣٠) کەس حەشیمەتی هەیە. لە سەر ژماری ١٣٧٥ حەشیمەتی تەختی سولەیمان بە ۴٦٩، ٢٥ دانراوە کە نەسراوە، بەناوەندی بەخش دانراوە (سەر ژماری...) ٢، ٦، نەشریە، هەرئەوێ) خەلکی لەم بەشە بەزمانی کوردی و تورکی قسە دەکەن، کوردەکان سوننی و شافیعی مەزهەبن و تورکەکانیش شیعەی دوازدە ئیمامین (فەرهەنگی جوغرافیایی ئاوە دانیەکان...، ٧٩)، تەختی سولەیمان لە ناوچە یەکی بەرزدایە و دارای چیاو کێوی بەرزە، گرینگترینی ئەوانە کێوی تولەداغی یە (٥٣٢، ٣ میترە) و بەلقیس کێو ٣٣٢، ٣ میترە و کلکی ٣٩٦٢ میترە وگورگورِ ٩٥٥، ٢ میترە وکێوی مەمەلی ٩٢٥، ٢ میترە (فەرهەنگی جوغرافیایی کبوەکان...) (١/١٢٥، ١٣٠، ١٧۴، ١٨٢، ١٨٧) لەو کیوەبلێندە پروتەژی لە بەفر چۆمگەلێ فرە سەرچاوە دەگرن کە لەهەموان گرینگتر چەمەچایی یا چەمە دونگە، چەم بوزەدەرە، چەم چەمەن، چەم شەفاعەت، چۆمی قەرەقەپە، چۆمی قوری چای، گومەز، حەوت کانیان، چۆمی هومپا یا چورتاقە (فەرهەنگی جوغرافیایی چۆمەکان...، ١/ ٥٠، ٥٢، ٥٥، ٥٧، ٦٠، ٦٢، ٦۴، ٦٦،

Dr.Saleh Ebrahimi

٦٧)، **کەش و هەوای تەختی سولەیمان**، ساردونیوە ویشکە (فەرهەنگی جوغرافیایی ئاوایەکان، هەرئەوێ).

ژیانی خەڵکی تەختی سولەیمان لەسەر پایەی کشت و کاڵ و ئاژەڵداری، دەگەرێ کشت و کال وجوت وگا لەم ناوچەدا لەبەر فراوانی ئاووخاکی، پڕ پیت و بەرەکەتە، فرە لەبارە بۆ جوت وگاو گەنم و جۆ، گیاوگژ بۆ بە خێو کردنی مەڕومالاّت، نبشێن، سێو، قەیسی و... فرەوباش بەدەس دێ (هەرتەوێ).

پێشینەی مێژویی: توێژینەوەکانی کۆنەناسی شوێنە مێژویەکانی تەختی سولەیمان، نیشانی داوە کە ئەم ناوچە لە نێوان هەزارەی یەکەمی بەر لەزایین، مرۆ لەوێ ژیاوە، لەو رۆژگارەدا تەختی سولەیمان، دێ گچکەبووە کە خانوەکانیان بەلاشەی بەردو قور لە سەربەرزایی تەپۆڵەیەکەوە سازدرابو، کە لە باکوری غەربی دەریاچەی تەختی سولەیمان دا بووە، ئەم دێیە بۆ ماوەیەکی زۆر ئاوەدان بووە و لە بەرچەن هۆی نادیار چوڵکراوە و بە دەیان ساڵ چۆڵ بووە، بەلاّم لە دەوری ئەشکانیاندا، جارێ‌تر ئاوەدان کراوەتەوە (بڕواننە هوف، ٣/٢) هەرچەند لە توێژینەوەکاندا لە تەختی سولەیمان تا ئەمڕۆ، ٢١ مارسی ٢٠٠٧ ز) لە دەورەی ئەشکانیان ئاسەوارێ پەیدا نەکراوە. بەلاّم گەلاّڵەی بازنەیی‌و مودەوەری ئەم شارە شێوەی شارسازی ئەوانمان وەبیردێنێ (بڕواننە سەرئەفراز، ٢٦ ـ ٢٧) و لە لایێ دیکەوە بەڵگەگەلێ لە بەردەسایە کە تەختی سولەیمان، هەرئەو گەنجەکی دەورەی باستان یاشێزی دەورەی ئیسلامیە، کە یەکێ لە شارە گرینگەکانی رۆژگاری ئەشکانیان لە ئازبایجان، هاتۆتەژمار. لە پاشان لە دەورەی ساسانیان بە سازدانی چەندین کۆشکی پاشایی و ئاگردانی ئازەرگوشەنسب، گرینگی یەکی زیاتری پەیداکرد و کرایە گرینگترین جێی‌کۆبونەوەی دینی. ئوسترابۆن (٦٣ مانگی و ٢٠ بەر لەزایین) لە نوسراوە جوغرافیەکەی خویدا، لە شارێ بەناوی **گەزکە** Cazaca لە ئازربایجان بەناوی پێتەختی هاوینی پاشاکانی ماد، مادی گچکە، یادی کردوە

Dr.Saleh Ebrahimi

(V/305). پلینی (د ٧٩ ز) هەروا له تاریخی خوێدا ناوی پێتەختی ئازربایجانی بە (گەزەئە Gazae) نوسیوە. (11/369) و ئامیانوس تاریخزانی رۆمی لە سەدەی ۴ ز، **گەزەکە ـ ی** بە یەکێ لە شارە گەورەکانی ئازربایجان، داناوە (11/371)، مەسعودی (شیز ـ)ی بە (گەنجەک) بەناوی پێتەختی هاوینی ئەشکانیان، داناوە (پەرەی ٩٥).

ناوی ئەو شارەلە نوسراوەکانی ئەرمەنیدا بەوێنەی (گەنزەک) هاتووە کە هەر ئەو (گەنجەک)ی پەهلەوی بەواتای گەنجینە و خانوی گەنجە(پورداود، کۆبە...، ١٣٧/٢) ئەم شارە لە بەرئەوە بەگەنجەک ناوبریاوە کە پوڵ و ماڵ و دراو وزێر و زیووگەنجینەی فرە لەوێ ئازوخەوکۆکراو نەتەوە و پارێزراون (هەرئەوێ، ئاناهیتا، ٣٢۴).

لێکۆڵینەوەکانی باستانی ناسی لە تەختی سولەیمان نیشانی داوە کە ئەم شوێنە لە سەدەی ۵ ز ـ بەسازدانی چەندین خانوبەرەی رێک وپێکی خشتی لە گۆشەی باکوری ئەوێ، گرینگی یەکی زیاتر لە پێشوی پەیداکردوە. بە سەرنجدان بە هاووێنە بونی ئەم خانوەخشتی یانە لەگەڵ ئەو خانوانەی کە بە بەردسازدراون لە دەورەی دواییداکە بەش بەشی خانوەکان و رەنگاندن و جوانکاری یەکانی ئەوە و هەروا ئەو هەموە مۆرانەی کە لەسەر روی ئەوان ناوی مۆبید و مۆبید مۆبیدان، دەبیندرێن، دەیسەلمێنێ کە ئەو دامودەزگاسازدراوانە، لەراستیدا، هەر ئەو ئاگردانەی ئازەرگوشەسبە (هوف ٣/٣)، لەروی ئەوسکانەی کە پەیداکراون، ئاڵ و گۆڕیانی خاوەکان و حەوشەی خشتی بە مەجموعەیێ خانوبەرە لە بەرد و خشت تا ئاخری دەورەی ساسانی و رەنگبێ تا ئاخری پاشایی قوبادی ئەوەڵ (سا، ۴٨٨ ـ ٥٣١) بە ردەوام بوبێ (هەرئەوێ)، ئەم ئاگردانە لەئاخری دەورەی ساسانی بە تایبەت لە زەمانی خوسرەوی ئەوەڵ ئەنە و شیرەوان (سا ٥٣١ ـ ٥٧٩) و خوسرەوی دوەم پەروێز (سا ٥٩٠ ـ ٦٢٨ ز)، گرینگترین ئاگردان بووەو پاشا ساسانیەکان، دوای ئەوەی لەسەر تەختی پاشایی دانیشتن، وە یا لەکاتی تەنگانەدا بە پای پیادە، چونەتە ئەوێ وزێر و زیوو پوڵ و دراو و ماڵ و موڵک و

Dr.Saleh Ebrahimi

عەبدیان دەکردە نەزری ئەوێ، (کوری خورداد بیه ١١٩ ـ ١٢٠؛ مەسعودی، هەرئەوێ؛ هەر وابڕواننە کریستێن سێن ١٦١)، بارامی پێنجەم بەرلەوەی لەگەڵ خاقانی تورك روبەرو بێ، چووەتە ئاگردانی ئازەرگوشەسب و دەسی کردوە بە راز و نیاز و جادوای زاڵ بون بە سەر تورکاندا، بەردی گرانقیمەت، تاج و شمشێری گەوهەر نیشانی خاقانی تورکی لەگەڵ دیاری یەکی زۆردا بەو ئاگردانەی بەخشی و ژنی خاقانی تورکیشی کەلە جەنگدا بە یەخسیری گرتبوی بۆ خزمەت کردن لەوێ، داینا (تەبەری، ٢/ ٧٥ ـ ٧٧) خوسرەوی ئەوەڵ ئەنەوشیرەوانیش هەروەکو ئەوهیدیانەی بە ئاگردانی ئازەرگوشەسب بە خشی. خوسرەوی دوەم پەروێزیش نەزری کردبو، کە ئەگەر بە سەربارامی چوبینی کورد، زاڵ بێ خشل و خاوی زێر و زیو بدا بە ئاگردانی ناوبراو بداوبە عەهدی خوێشی وەفاکردوە (کریستێن سێن، هەرئەوێ).

لە ساڵی دوی (٢) مانگی و ٦٢٣ ز، هیراکلیوس، ئیمپەراتوری رۆمی شەرقی هێرشی کردە سەر ئازربایجان و ئاگردانی ئازەرگوشەسبی داگیر کرد و تالانیش کرد؛ خوسرە پەروێز لەکاتی راکردن و پاشەکشە لەو شارە ئاگری پاکی لەگەڵ خۆیدا هێنابو و (هەرئەوێ، ٤٤٣؛ فرای، 169)، دوای ئەو هێرشە، ئاگردانەکە دوبارە ساز درایەوە، چونکا لەکاتی هێرشی عەرەب بۆ ئازربایجان ئەم ئاگردانە، هەبووە. لە ٢٢ مانگی و ٦٤٣ ز ـ ئازربایجان دوای خۆ راگری و بەرگیری کردنێکی فرە لەراست هێرشی عەرەبدا، لە رێگای و تووێژ و ئاشتی دەروازەکرایەوە و یەکێ لەمەرجەکانی ئاشتی ئەوە بووەکە ئاگردانەکان بە دەس ئەوان وێران نەکرێن و خەڵکی شێزلە شایی و هەڵپەرکێ لە رۆژانی جەژندا، چ جەژنی نیشتمانی یا جێژنی دینی، نەگێرنەوە (بلازەری، ٤٥٥ ـ ٤٤٦؛ تەبەری، ٤/١٥٤ ـ ١٥٥ ؛کوری ئەسیر، ٣/٢٧؛ یاقوبی ٢/١٥٦)، لە بابەت شاری شێز ـ ەوە لە ٣ سەدەی یەکەمی ئیسلامی ئاگاداری یەکی ئەو تۆ لە بەر چاونیە، بە قسەی ئەبودولف کە لە سەدەی ٤ مانگی و ١٠ ز ـ کە چۆتە شێز، شێزی بەشارێ ئاوەدان کە بە

Dr.Saleh Ebrahimi

دەوریدا دیواریێ کێشرا بووە، داناوە، کە لەدەریاچەکەی ٧ چوگە ئاو جیا دەبوەوە کە هەریەکە ئاشگێریێ ئاو بووە و لەکێوەکانی دەورو پشتی شێزدا مەعدەنی زێر، زیو، جیوە، سورب، زەرنیق و لەعلی وە نەوشەرەنگ، فرەو فراوان هەیە، ئەو لە نوسراوەکانی خوێدا لە ئاگردانیێ (قسەی کردوەکە بە سەرگومەزەکەیەوە هیلالی ماسی لە زیو، هەبووەکە ئەو ئاگردانە بەلای‌زەر دەشتیا نەوە فرە بەرێز بووە و گشت ئاگردانکانی شەرق و غەرەب لەوە مایەیان گرتووە (پەرەی ٣٠ ـ ٤٠)، مەسعودیش هەر لەو سەدە، لە ئاسەوار و خانوبەرەی سەرسورهێنەری شێز یادی کردوەکە بەسەر دیوارەکانیەوە، وێنەی بەدیع بەرنگی جوان و سەرنج راکێش، وێنەی گوی ئاسمانی، ئەستێرەکان، هەموجۆرە گیا و گوڵێ، جانەوەرانی جۆرا و جۆر و نەخشەییێ کەجیهان کە لەودا ویشکی، دەریا: (بەژو زەریا) و مەعدەن، وێنەکێشی کرابون دەبیندران. (پەرەی ٩٥). مەسعودی هەروەک ئەبو دولف ئاماژەی بەوەکردوەکە ئاگردانی ئازر بەواتای ئاگری چاک و باش ناوبردوە و نوسیویەتی (هەرئەویێ).

گەنجەک یاشێز، بە تیاچونی دەسەڵاتی ساسانیان گرینگی رابوردوی خۆی‌لەکیسداوەو ئاگردانی ئەویش، وەک جاران بە ناوی (پارێزەری ئاگر)، پایەو پلەی بۆنە مابوو، توێژینەوەی کەو نارانـاسی لە دەوروبەری جێگامێژویەکانی تەختی سولەیمان، نیشانی داوەکە تا سەدەی ٤ مانگی و ١٠ ز ـ فرەبونی خانوەکان لە دەوروبەری ئەو ئاگردانە، ئەوەندە زۆر بووەکە ئێترئیمکانیێ بۆ راگرتن و پاراستنی ئاگر نەما بوو نەتیژەی ئەم توێژینەوەیە، قسە لەوە دەکاکە لەدەورەی سەلجوقیاندا، خەڵکی هەرەمەو جوتیاری شێنر تێرو تەسەل بوون. (هوف ٣/ ١٠). لە دەورەی ئێلخانیانی مەغولدا شێز لەبەر ئەوەی مێرگ‌و چیمەن ولە وەرگەی پڕلە گژوگیای زۆری هەبو، ئەباقاخان (حکم ٦٦٣ ـ ٦٨٠ مانگی کۆشکە نێوە وێرانەکانی ئەوییێ دوبارەسازدایەوە و کردیە جێی دانیشتنی خۆی و لەدەورەدا شێز بەستوریق ناوبراوە و یەکێ لە شارۆڵکە و

Dr.Saleh Ebrahimi

ویلایەتی (ئەنجرود) هاتوّتە ژمار و مالّیاتی سالاّنەی ئەو ۲ تمەن و نیوبووە (حەمدوللاّ موستەفی، ۶۴)، لەو دەورەداگۆڕانی قوول لەو شوێنەدا بەدی هاتووە و دانیشتوانی بە ناچاری مالّ و خانوی خۆیان بە چۆڵی بە جێی هێشتووە، لەگەڵ ئەوەشدا جوان دیارەکە لە باکوری سەفەوکەناری دیواری دەوری شار، خانوبەرەو واحیدگەلی سەنعەتی و پیشەیی سازدرابون کە رەنگبێ، جێی کۆیخاوگزیر وکارگەران بوبن (هوف هەرئەوێ) لە سەردەمی هێرشی تەیمورە شەلەی گورکانی (حک ۷۷۱ ـ ۸۰۷ مانگی، تەختی سولەیمان دوای ۱۰۰۰ سالّ، ئیتر چۆڵ و وێران بووە، ئەم شوێنە تا سەدەی ۱۳ مانگی و ۱۹ ز ـ هەروا چۆڵ و خالّی بووە، تا لەسەرەتای سەدەی ۱۴ بەوەدەرکەوتی **(نوسرەتئاوا)** لە شیوو دوّڵێ پڕئاوی خوار تەختی سولەیمان کەلە روانگای تەمسیلی یەوە، هێمان بە (تازەگوند) یانی دێی تازەئاوەدان کراوە،ناو دەبردرێ و بەو ناوە ناودار بووە (هەرئەوێ، ۳/۲۵) **سەرچاوە**؛ کوڕی خوردادبیهـ، عەبدوللاّ مەسالیک و مەمالیک بە کۆششی دخوّیە؛ لیدەن ۱۸۸۹ ز ـ ئەبودولەف، موسعیر، ریسالیە ۲، بە کۆششی پترس بولگاکف و ئەنس خالیدوّف، تەرجەمەی محەمەد مونیر موسا، قاهیرە ۱۹۷۰ ز، بلازەری، ئەحمەد فتوحولبولدان بە کۆششی ئەحمەد ئەنیس تەباع و عومەر ئەنیس تەباع، بیروّت ۱۴۰۷ مانگی ۱۹۸۷ ز، پورداود، ئیبراهیم، ئاناهیتا بە کۆششی میترا میهرابادی، تاران ۱۳۸۰ هەرئەو، تەعلیقات لەسەر یەسنا بە کۆششی بارام فەرە وەشی، تاران، ۱۳۳۷، حەمدوللاّ موستەوفی، نەهزە تولقولوب، بە کۆششی لسترنج لیدەن ۱۳۳۱ مانگی و ۱۹۱۳ ز ؛ سەر ژماری گشتی نفوس و مەسکەن ۱۳۷۵، شناسنامەی ئاوەدانیەکانی ولاّت، شارستانی تیکاب، ناوەندی ئاماری ئێران، تاران ۱۳۷۶، سەرفراز، عەلی ئەکبەر، تەختی سولەیمان بە کۆششی محەمەد یوسف کیانی، تاران ۱۳۴۷؛ تەبەری تاریخ، فەرهەنگی جوغرافیایی ئاوادانیەکانی ولاّت، سازمانی جوغرافیایی نەیروەکانی چەکدار، تاران ۱۳۷۴، ج ۲۴؛ تاران، فەرهەنگی جوغرافیایی چۆمەکانی

Dr.Saleh Ebrahimi

وڵات، سازمانی جوغرافیایی شەروانانی چەکدار، تاران، ١٣٨١ هەتاوی، فـەرهەنگی جوغرافیای کێقەکـانی وڵات، سـازمانی جـوغرافـیایی وەزارەتـی دیـفاع و پشـتیوانـی شەروانانی چەکدار، تاران، مەسعودی عەلی تەنبیهو ئیشراق، بەکۆششی دخویە لیدەن ١٨٩٣ ز، نەشریەی عەناسری تەقسیماتی، بەهاوکاری ناوەندی، وەزارەتی ناوخۆ، تاران ١٣٨١، گیتاناسی ١٣٨١ تاران ژمارەی ٢٩٤، هـوف دیـتریش، تـەختی سـولەیمان، تەرجەمەی فەرامەرزنەجد سەمیعی، شارەکانی ئێران بەکۆششی محەمەد یوسف کیانی، تاران، ١٣٦٨؛ یاقوبی، ئەحمەد تاریخ، بێروت ١٤١٥ مانگی و ١٩٩٥ ز ـ هەروەها:

Ammianus marcellinus the History; tr. c. Rolfe; london 956, christensen, A., Iran sous sassanidis copenhagen, 936; frye; R. n; "the politica History" of Iran under the sasanians" the cambrid ge History of Iran, vol. III(1), ed. E. Varshater, cambtidge, 1983 plin", namral History, tr.H. Rackhem london, 1947 strabo the Geography, tr. H. L. Jones, London 1961.

عەلی ئەکیەر هەمەدانی دایرەتولمەعاریفی ئیسلامی ج ١٤ پەڕەی ٦٦٤ تـا ٦٦٦ چاپی ١٣٨٥. تاران (شەپۆل).

II. ئاسەواری باستانی تەختی سولەیمان

شوێنە باستانی و مێژویی یەکانی تـەختی سـولەیمان لە ٤٥ کـیلۆمـیتری بـاکـوری ڕۆژهەڵاتی شاری تیکاب (ناوچەی هەوشار لە ئازربایجانی غەربی) بە ٤٧ و ٧َ درێژایی شەرقی، ٣٦ْ و ٨َ و ٣٠ پانتایی باکوری و لە بەرزایی ٣١٥٠ میتری لە تەختی دەریا دایە.

تەختی سولەیمان بە پیێ ودانی ئەفسانەکان، جێگای ڕاگـرتن و پـاراسـتنی (جـامی موقەدەسە Holy Graal/Grail). ئەوجامە ئەفسانەی کە باوەریان وا بووە عیسا مەسیح لە شام بۆ دوا جار ئاوی تێدا خواردوتەوە (هوف، 774) و لە سەدەکانی ئەم دوایەی ئیسلام

Dr.Saleh Ebrahimi

بەوناوە، ناودار بووە، هۆی ناونانی ئەویٚ بەناو سولەیمان، رەنگیٚ لە باوەریٚکی عامیانە و ئەفسانەیی پەیدا بوبیٚ، باوەر بەوە بووە کە ئاسەوارو ئەو خانووە گەورانە و سەرسور هیٚنەرانەی وەک تەختی سولەیمان، دەبیٚ هەر بەدەستوری ئەومروٚ مەزنە و هیٚزەکانی تەبیعی و ئەولای تەبیعی فەمانبەری ئەو، سازدراون، دەنا ئەوە لە وزەو تاقەتی مروٚی عادی بەدەرە (سەرفراز، ١٥، ١٦؛ موسەوی، ١٠)، دوریش نیەکە ئەو ناو نانە بوٚ پاراستنی شویٚنەگرینگەکانی بەرلە ئیسلام بوبیٚ‌کە تادوای ئیسلامیش بە جوانی بپاریٚزریٚن (سەرفراز ١٤). هەندیٚ لە میٚژوزانان ولیٚکوٚلەران لایان وایە کە تەختی سولەیمان هەر ئەو شاری فراسپا Phrâspa) یە (واندنبیٚرگ 118) یا پراسە Praspa) یە (کالیج، 44)کە لەجەنگی زال بونی فەرهادی چوارم بە سەر روٚمیاندا لە ٣٦ بەرلەزایین.کە بوٚ ماوە یەک لە ئابلوقەی مارکوس ئانتوٚنیوٚس، سەرداری روٚمی قەتیس مابوو (هوف، هەرئەویٚ هەندیٚ لە لیٚکوٚلەران، تەختی سولەیمانیان **بە پیٚتەختی ماد ئاتروٚپاتین داناوە** (کالیج 44-45، کرین، 88)، هیٚنری راولینسوٚن بە هەڵە ئەوییٚ بە ئیکباتان یا هەگمەتانە پیٚتەختی ماد، زانیوە (پەرەی 37).

جوغرافی‌زانان و تاریخ‌نوسانی ئیسلامی تەختی سولەیمانیان بە شیٚز (گەنزەک: گەنجەک: گزنە)ی دەورەی ساسانی) زانیوە (یاقوت، لەبن شیٚز؛ ئەبودولف، ٣٨ ـ ٤٢؛ هەروا بروانە: جەکسوٚن (٥٣١ ـ ٥٧٨ ز). بە پیٚی ودانی مەتن و دەقی کوٚنی یەکیٚ لە ٣ ئاگردانی: ئاتەشکەدە)ی گەورەی دەورەی ساسانی، ناوی (ئازەرگوشەسب) لە تەختی سولەیمان بووە و پاشاکانی ساسانی دوای تاج لەسەرنان، فرە بەریٚزەوە و بە پای پیادە لە تیسفوٚنەوە بوٚ زیارەتی ئەویٚ دەچون (کوری خوردادبیە، ١١٩ ـ ١٢٠)، ئەونیٚولە سەردانانە لەگەڵ نوسراوە دوٚز راوەکان کە لەروی لەتە سواڵەتەکان هەکەندراون و لە تەختی سولەیمان پەیداکراون، سەلماوە و تەئییدکراون (ناومان، ٧٥) ئەبودولف کە لە ساڵی ٣٢٨ مانگی و ١٩٤٠ز ـ چووەتە تەختی سولەیمان ببینیٚ، نوسیویەتی ئاتەشی

Dr.Saleh Ebrahimi

موقەدەس بۆ ماوەی ٧٠٠ سەد ساڵ لەم ئاتەشکەدەدا بێوچان ڕوٚشن بووە و لە حاڵی گڕهاویشتندا بـووە (پـەڕەی ٤٠). جـەکسوٚن واژەی شێـز بـەوە ڕگـیردراو لە واژەی ئاوێستایی چیچست (ناوی ئاوێستایی دەریاچەی ورمێ) دەزانێ. حەمدوللاّ موستەوفی تەنیا مووەریخێکە، کەتەختی سولەیمانی بـە نێـوی سـتوریق یـاسقورلیق کـە مـەغولان ئەوێیان بەو ناوە ناسیوە، یادی لێکردوە (پەڕەی ٧٠) لەم ڕووەوە، ڕەنگبێ کە ئەم شوێنە دوای سەدەی (٨ مانگی) بە تەختی سولەیمان ناونرابێ. ڕابیرت کرپوٚرتێری ئینگلیسی، یەکەم جیهانگەڕەکە لە سەرەتای سەدەی ١٣ مانگی و ١٩ ز، پای نابێتە نێو خـاکـی تەختی سولەیمان و بە هەڵە ئەوێی بەناوی یەک بینای ئەرمەنی داناوە (11/5 57-562).

سەرهەنگ ویلیام موٚن تیت (W.Monteith) ئینگلیسی لە **١٢٤٧** مانگی و **١٨٣١**ز لەگەرانێکی پڕمەترسیدا، دەچێتە تەختی سولەیمان (بڕواننە گابریل، ٢٠٦)، چەن سـاڵ دوای ئەو، هێنری ڕاولێنسوٚنیش لە گەڕانی خوێدا دەگاتە تەختی سولەیمان و ئـەوێ بـە هەگمەتانە، پێتەختی ماد ـ ی داناوە کە لێکوٚڵەرانی دوای ئەو ئەوەیان ڕەد کردوٚتـەوە. بەلاّم ڕاولێنسوٚن باش زانیبوی کە وێرانە کانی ئەوێ ئاتەشکدە بووە (پەڕەی 51). هوتوم شـیندلێـر (S. Houtumschinaler). لە ١٨٨١ ز سـتال F.Stahl لە ١٩٠١ زوویـلیام جەکسوٚن لە ١٩٠٣ ز، لێکوٚڵەرانێ بون کە بـە تـەرتیب لە تـەختی سـولەیمان دیـتنیان کردوەو ڕافە یەک کە هەر یەک لە وان، کە لە بابەت تەختی سولەیمانەوە، نوسیویانە، بوٚ توێژێنەرانی دوای خویان ڕاگوشا بووە (فون دراستێن، 18). بە دەس پێکردنی ئەریک ئیشمیت بە لێکوٚڵینە وە وێنە هەوایە کانی پڕبایەخی ئەوکە لە **١٣١٦** هەتاوی و **١٩٣٧** ز لە تەختی سولەیمان و زیندانی سولەیمان گرتویەتی (پەڕەی 74-72، هەروا ئەو وێنانەی 90-87) توێژینە وەی ئەم شوێنە مێژوییە چووە پلەیێ تازەتر ـ وە لە ڕەزبەر: ئوکتوبری ئەو ساڵە ئارتورپوپ لە گەڵ دونالێد وێلبێڕبە جوتە لە لایەن موئەسەسەی ئـەمریکایی هونەروکەونارا: باستان ناسی یەکەمین تەحقیقاتی بناغەیی لە زەمینەی میعماری تەختی

Dr.Saleh Ebrahimi

سولەیمان بەوێنە یەکی پەرەدارانە، ئەنجام داوە (پوب، 71ff؛ کرین. 84 ff؛ ویلبێر، 92 - 109). بەڵام دوای نێزیک بە ٢٠ ساڵ لێکوڵینەوە لە تەختی سولەیمان لە ١٣٣٧ هەتاوی و ١٩٥٨ ز بە سەرپەرستی دو باستان (:کەونارا) ناسی سوئێدی بە ناوەکانی: هانسینگ فوندراستێن وب. ئالمگرن Almgren لە لایان موئەسەسەی باستان ناسی ئەلمان دەسکرابە توێژینەوە، لە پاشان رودلف ناومان باستان ناسی ئەلمانی دوای ساڵێ بەم بەرنامەوە لگاو بەمردنی لە ناکاوی فوندراستێن لە ١٩٦٠ ز، ئەو سەرپەرستی دەسەی توێژینەوەکەی بۆ ماوەی چەن وەرز: (کژ) گرتە ئەستۆو فرە سەرکە و تەوە، توێژینە وەکانی تەختی سولەیمانی بردەپێشەوەو بە خانەنشینکردنی ناومان، سەر پەرستی ئەو توێژینەوانەکەوتە ئەستۆی دیتریش هوف باستان: (کەونارا) ناسی دیکەی ئەلمانی؛ ئەو لە ماوەی ٨ وەرزا توێژینە وەکانی لە تەختی سولەیمان و دەور و بەری ئەویێ (زیندانی سولەیمان، تەختی بەلقیس، تەیوڵەی مەجیدو...) بە ئەنجام گەیاندوە.

دوای ١٩٧٩ ز، بە چەن هوٚی جیاجیا توێژینەوەی دەسەی ئەلمانی لە تەختی سولەیمان، راگیردراو لە دەیەی ١٩٧٩ باستان ناسی ئێرانی دەس بەکاربون، باوەکوکەو ناراناسان توێژاڵی ناسک وردە ئاسەوارێ لە زەمانی دەسەڵاتی هەخامەنشی (سەدەی ٥ بەرلە زایین) و دەورەی دە سەڵانداری پارتی (سەدەی ٣ بەر لە زایین) لە تەختی سولەیمانیان بە دەس هێناوە (هوف، هەرئەوێ). بەڵام دوزینەوەی ئاسەواری میعماری وشت و مەکی دەورەی ساسانی هەروەک سکەگەلی پیروٚزی ئەوەڵ و تێئوٚدوزیوس ـی دوەم، ئیمپەراتوری بیزانس، هەروا نەتیجەی ئەزمونەکانی رادیو گەربوٚن، بووە هوٚکە ئەوئاسە وارانەیوا لە تەختی سولەیمان جیماون بیباتەوە بوٚ سەدەی ٥ ز، (هەرئەو ٧٧٧) لەکاتی گەڕان بوٚ دوٚزینەوە، دیوارێکی خشتی بە پانایی ١٢ میترلە بەری باکوری شوێنەکە، دیتەوە کە داگری دەروازەی باکوری بوو، کە بە یەکەمین دەورەی شکڵگیری ئاسەواری تەختی سولەیمان لە دەورەی ساسانی دێتە ژمار (هەر ئەوێ). دوٚزینەوەی

Dr.Saleh Ebrahimi

چەندین سکە و چەندین مۆری قوبادی ئەوەڵ (۴۸۷ ـ ۵۳۱ ز) ئەوەی لە سەر روی بە جیماوی دیواری خشتی دەو رەی قەدیمتر، دەرکە و تووە، نیشانەی،گۆڕانی بیناکانی خشتی دەورەی ساسانیە،کە بە بەرد و خشت لە سەرەتای سەدەی ٦ ز ـ سازدراوەتەوە. ئەم گۆڕاندنانە زیاتر لە بەر دەرگیری یەکانی ئایینی و بزاوگەلێ بووە کە مەزدەکیان، لە خاکی بن دە سەڵاتی ساسانیاندا خستویانەتە ریێ (کرستێن‌سێن، 316ff). ئەنەوشیرەوان و خوسرەو پەرویز ئاخرین پاشاکانی گەورە و پڕ قودرەتی ساسانی، بە لە ناو بردنی ئەو بزاوانە، مەحوەتەی تەختی سولەیمانیان کردە جییێ سزاونزای سەڵتەنەتی و کۆشکی کۆیستانی و هاوینە وارگەی خۆیان (هوف ـ 777-778). رەنگبێ حەوشە بەر دینەی وێنە هیلکەی سەرتاسەری، دەوران دەوری مەحوەتەکە، بە درێژی ۱۲۰۰ میترو بە ۳۸ بورجی زێرەوانی (نیگاوانی) و دەروازەی باشوری شەرقی لەم دەورانەدا سازدرابێ ـ خوسرە و پەرویز لە بەری غەربی ئاتەشکەدە (ئاگردان) چەن کۆشکی تایبەتی و هەیوانی بڵیندی لە باکوری غەربی دەریاچەکە، سازدا بوو، لەوەیش دەچێ هەیوانێ‌تروەک ئەو لە بەری باکوری شەرقیدا هەبوبێ (ناومان 35-34). مەحوەتەی تەختی سولەیمان لە ٦٢٧ ز بەدەسی سپاهیانی هیرکلیوس ئیمپەراتوری بیزانس وێران کراوە و ئاگریان تێ بەر داوە و گەنجینە و خەزینەیێ کە پاشا ساسانیەکان بە ئاتەشکەدەیان بە خشیبو، بە تاڵان بردویانە، توێژینەوەکانی کەونارا ناسی تاڵان کردنی ئەم شوێنە پیرۆزەیان سەلماندوە و توێژینەوەی لە سەر کردو. (هێرمان، 113)، دوای ئەم میژووە، ئەو شوێنە چۆڵ وێران ماوە، سەرەرای ئاسەواری بە دەس هاتو لە سەدەکانی ۳ و ۴ مانگی (سەرفراز ۹۷ ـ ۹۸) تا سەدەی ۷ مانگی و ۱۳ ز ـ کە تەختی سولەیمان کەتبووە بەرسەرنجی ئەباقاخان، دوەمین ئیلخانی مەغول و کۆشکی هاوینە وارگەی خۆی لەوێ سازدابو، ئەو شوێنە مێژوییە‌یە، هەروا بەوێرانی بەجێمابو، بە دەستوری ئیلخانی مەغول بینا ئەسڵیەکانی دەورەی ساسانی هەروەک مەحوەتەو هەیوانی خوسرەوی پینە و پەروکراو ساخت و سازی تازەیش

Dr.Saleh Ebrahimi

پێکهات (هوف 788) بەڵام دوای لە نێو چونی ئیلخانیانی مەغول، تەختی سولەیمان قەت ئاوەدانی و رەو نەقی پێشوی خۆی نەدیتەوە و بەرە بە بەرە ویران و چۆڵ و هۆڵ مایەوە. کۆمەڵ و مەجموعەی تەختی سولەیمان بەو چەند سەد هەکتارە زەویە، داگری ئاسەواری باڵای تەخت و نێوحەوشەو حەسار، ئەژدەهاکانی بەردینە،کێوی زیندانی سولەیمان و چاوەکانیاوەکانی ئاوی گەوەری داوێنەی ئەو، تە پۆڵەی مەجید، تەختی بلقیس و تومولوسی ئەحمەداوایە ـ

ئەلف ـ ئاسەواری باڵای تەخت و نێو حەسار؛ زیاترینی ئاسەواری بەکۆمەڵی تەختی سولەیمان لە سەرروی یەک تەخت (تراس)ی رسوبی بە بەرزایی تا ٢٠ میتر لە تەختایی دەشتی دەور و بەر، وە لەدەورو پشتی دەریاچەی (زرێواری) تەبیعی دایە و لە بەشی باکوری ئەوێ کۆ بوونەتەوە. تەخت کە بەوێنەی هێلکە و بەمیساحەتی ٢٠٥٦٠٠ لە کۆبونەوەی رسوبی ئاوی دەریاچەکە بەدیهاتووە، بەرزترینی نوختە و خاڵی ئەو، کەنارەی دریاچەکەیە، کەبە سەرە و خواریەکی رێک و پێک تا سەرلێوی حەسار و حەوشەکە، درێژ بوتەوە وخوی کێشاوە (فۆن درستێن، 33).

دەریاچە: دەریاچەی تەختی سولەیمان، لە ئەفسانە یەکی کۆنی ئەرمەنی سەدەی ٤ ز ـ لەوە ناو بریاوە (هەرئەو، 36) هەروەکو تەخت وێنە هێکەی ناقیسی هەیە و قوتری درێژایی یەکەی ١١٠ میترە و قوتری پانتایەکەیشی ٨٠ میترە (ناومان و ئەلیزابێت، ناومان، وێنەی ٧) زۆربەی جیهان گەڕان و جوغرافیا نوسان لەشاری شێزو ئەو دەریاچەیش یادیان کردوە، ئەبودلف (پەڕەی ٤٠) و حەمدوڵلا موستەفی (پەڕەی ١٠٦) و هەروا لە قوڵایی فرەی دەریاچەکەکە بۆیان نەهاتوتەوە ئەندازە گیری، قسەیان لێکردوە، سەرهەنگ مون تیت هەر چەند بە شاغوڵ تا ٤٠٠ پێی قووڵایی دەریاچەکەی ئەندازە گیری کردوە، بەڵام نەیتوانیوە بەوردی قووڵایەکەی دیاری بکا ـ(: فۆن دراستێن هەرئەوێ)، قووڵایی سەنجی دەسەی کەونارا ناسانی ئەلمانی لە دەریاچەکە، ژماری

Dr.Saleh Ebrahimi

دەقیقیان نیشان داوە: لە سەرلیوّی بەردو سەخرەی دەریاچەکە، تا تەختی بن دەریاچەکە ۴۶ ـ ۴۹ میترە کە قوولّترین نیّرینەی ئاوە کە لە نیّوە راستی دەریاچەکە ٦۴ میترە، بەلاّم لە نوختیەیّ ترا لە بەشی باکوری دەریاچەکە، قوولاّیی تا ۱۱۲ میترە و ئەم نوختە هەر ئەو شویّنە یەکە ئاو هەروەکو چاوەوکانیاو یا چالّی ئارتزیەن لە قوولاّیی زەوی ئاوە، ئاو هەلّدە قولّیّ و تاڤگەدەکا بوّ لای سەریّ، چەن کون و حوفرە و چەن جوّگەلەییّ لە نیّو دەریاچەکەدا، ناسیّنراون کە بەشیّ لە ئاوی دەریاچەکە، قوتدەداو دەیخواتەوە (هەرئەو، 38). دوچوّگە ئاوی سەحتی لە بەری باکورِی شەرقی وباشوری شەرقی ئاوی دەریاچەکە، کە تەنیا بوّکەلّک وەرگرتنی کشت و کالّ و ئاودانی زەوی و زار و باغ و بیّستانە، بە دەشتی دەور و پشتی تەخت دا، دیّ و دەروا.

ئەونیشانانەی کەهەن، ئەوە رادەگەییّن کە لە رابوردودا دەریاچەکە، تا ۷ جوّگەی هەبووە. وە ئاو لە کاتی هاتنی بە نیّو ئەو جوّگە لانەدا ۴/۵ میتر لە سەحتی ئەمروّژەدا پایین‌تر بووە، کە ئیّستائەو جوّگەلانە، بەسراون، نوکتەی جیّی سەرنجدان لە بابەت ئەو ئاوە زولاّلە، کە بوّ خواردنەویش نابیّ، جالە بەرئەوەی خوّی جوّرا و جوّری وەکو فسفر و ئاهەکی هەیە، هیچ جوّرە گیان لە بەری ئاوی، لە نیّو ئەو دەریاچەدا پەیدا نابیّ، وە هەروا ئەندازە و حەجمی ئاوی دەریاچەکە لە وەرزی جیاجیای سالّدا، یەکسانە، وەهە ئەندازە ئاویّ کە لە قوولاّیی دەریاچەکەوە هەلّدە قولّیّ؛ وە ئاویّ کە لەو دوچوّگانەوە، دیّن و دەخوّشیّن، یەکسانە و نەکەم دەکاو نەزیادیش دەکا (هەرئەو 40-39).

حەوشەو حەساری دەرەوە: کوّمەلّ و مەجموعەی تەختی سولەیمان بە دیواریّکی بەردینە بە دریّژایی ۱۲۰، ۱ میتر و پانتایی ۵ میترە و ۳۸ بورجیش لە مەو داگەلی یەکسان، کە تەختەکەی هەروەکو قەلاّو دژیّکی‌وایە، کە کەس ناتوانیّ بیگریّ و بیخانە بن دەس خوّی؛ دیّتە بە رچاو، ئەو شوّیندی لە بەرگرتووە. بەرزایی حەوشەو حەساری سەرتاسەری‌و بلّیندی بورجەکان لە ساغ و سالمترینی ئەویدا بە جیّماوە (بان دیواری

Dr.Saleh Ebrahimi

ژمارە **۵**) دەگاتە **۱۱/۲۰** میتر، بەورد بونەوە لەوەکەگیانی پەناو بەردەکانی کوگرەیی شکڵ لەوە زیاد کراوە، بڵێندایی تەواوی ئەوە، دەتوانرێ تا **۱۴** میتر تەخمین بکرێ، روکەشی دیمەنو نمای حەسار و بورجەکان لە بەردی تراشراون و ناوەکەیشی بە بەردی لاشەی قەوارە بۆ دانراوەو بەمەلات و ساروج سازدراوە (هەرئەوی، 39). دو دەروازەی باکوری و باشوری شەرقی لە دەورەی ساسانی کە بۆ هاتوچۆ رێگای دەبردە سەرتەخت کە لە دەروازەی باکوری بۆ هەموکەس بووە و لە دەروازەی باشوری شەرقی کە پەنجیرەکانی نەبینرابون و لە سەرئەو جێگای تایبەت بە شاو دەرباریان، هەبووە (هەرئەو، 33) دەروازەی باشوری لە دەروازەی ئیلخانی یەو دو، دەروازەی لێ زیاد کراوە.

ئاگردانی ناوەندی، پەرستگەکان، کۆشکەکان: زۆرترینی بیناکانی دینی و سەڵتەنەتی دەورەی ساسانی بە نەخشەی میحوەری چوارگۆشە و درێژشکڵ لە باکوری دەریاچە و بە ئەندازەی مەودای نێوان دەریاچە و دەروازەی باکوری و لە نێو حەوشەی خشتی چوارگۆشە وێنە، **بە بەرد، دارێژراون،** مانەوەی دیوارێکی ئەستوری خشتی بە پانایی **۱۲** میتر لەگەڵ بورج و قەڵاکانی دیفاعی، نێو بازنەیی دەوران دەوری ئەو دەگەرێتەوە، بۆ یەکەمین دەورەی ساختومان سازی رۆژگاری ساسانی، دوزینەوە چەندین سکەی قوبادی ئەوەڵ (**۴۸۷ ـ ۵۳۱**) و ئەنەوشیرەوان (**۵۳۱ ـ ۵۷۹** ز) لە توێژنیەوەکانی کەونارا ناسی ئەو نیسبەت دانە، سەلمێندراوە (ناومان و هەندێ‌تر لەکەو نارناسان، 161-168). ئاگردانی ئازەرگوشەسب چون ناوەندو دڵی کۆمەڵ و مەجموعەکانەو لە نێو حەوشەی ناوبراو، قەراری گرتووە، ئەو بیناخشتی یەکە لە هەندێ شوێنی تایبەت لە بەردیش کەڵک وەرگیردراوە، لە نەخشەی سوننەتی و رۆژباو بۆ ئاگردانەکانی ساسانی لە نەخشەی چوار تاق پەیرەوی کراوە (فۆن و راستێن، 65-54) و مەوقیعیەتەکەیشی بە جۆرێکی وایە، کە ئەگەر بە خەتێکی راستی فەرزی، دەروازەی باکور یەکەی بلکێنین بە ناوەندی دەریاچەکەوە، لە نوختەی ناوەندی ئاگردانەکەوجێی راگرتنی ئاگرەکەوە،

Dr.Saleh Ebrahimi

دەروا و ئاگردانەکەیش بەوێنەی چوارگۆشەیە، بەوە تاغێک کە بوعدەکانی ٧/٥٠ میترەو بە تاقی ئاهەنگ، کەگۆشەکانی ١٦/٧٦ میترە. تاقی ناوەندی ئەمروکەی، داروخاوە، بەڵام دەردەکەوێ کەگومەزێکی خشتی پتەو لە سەر چوار جرزی پانی موکەعەب، ئەوی دا پوشیبووە (هەر ئەو، 57).

پۆششی تەختی تالاری ناوەندی بەخشتی چوارگۆشەی زەرد، رەنگ بووە. کە ئاگردان لە ناوندی ئەودا بووە، ئەم بە شەلە تەختی زەوی یەک لە ئەسڵدا بە بەردی ئاهەکی زەرد رەنگ، فەرش کراوبووە (ناومان وهوف، حح، ٦). وەتاغی ئەسڵی بە ٤ درگای تاقوێنە بۆگشت ریزەوەکانی سەرتاسەری رێگای هەیە، چونکا لای غەربی ئەو بە دیواری خشتی بە پانایی ١٧٠ سانتیمیتر بە سراوە (سەرفراز، ٦٠) و ئەوەیش دەشێ بۆ جیاکردنەوەی فەزای گشتی پەرستگەکان لە حەریمی تایبەتی کۆشکەکانی بوبێ، تاشکۆی کۆشک، گەورەیی پەرستگە، نەخاتە بن تەوژم و تیشکی خۆی، ئاتەشکەدە: (ئاگردان) لە لای باکوری‌یەوە لە رێگای هەیوانێکی باریک و بڵیندەوە، رێگای بۆ نێو حەوشەو حەسارێکی گەورە، هەبووە، کە لە لای باکوری و باکوری شەرقی ئەو، دامو دەزگای خزمەت کردن و خەدەماتی بۆ زیارەتکاران هەبووە، لە لای شەرقی ئاتەشکدە کە، بۆ چونە نێو فەزایەکی چەلیپایی شکڵ، درگایێ هەبووە، ئەم فەزایە لە لای باشوری، دەسی دەگاتە کۆمەڵی فەزای سەر پۆشراو، سەردانە پۆشراو و حەوشەی ناوەندی هەیواندار لە بەشی باکوریدا (ناومان، وێنەی 24)، گشت بەڵگەگان ئەوە نیشان دەدەن کە هەموکۆمەڵی تەژی لە رازو رەمزی، بیناکانی دینی، لە خزمەت ئاگردانا بون، توێژینەرانی ئەلمانی لەسەر ئەو باوەرِن کە مەجموعەی شەرقی ئاگردانەکە، بۆ جیێ بەجیێ کردنی هەندێ داب و دەستوری دینی و تەقدیسی ئەمشاسپەندانی دینی زەردەشت بووە، بە تایبەتی ئەردویسور ئاناهیتا بووە (ناومان، 52-56) ئاتشکەدە لە رێگای درگایێ تاقدار لە باشورەوە بۆ بەر هەیوانێک کەدەروانێتە دەریاچەکە، رێگای هەیە، کەرەنگبێ رێگای

Dr.Saleh Ebrahimi

تایبەتی پاشاکان و دەرباریان بوبێ، تا بتوانن لەوێوە لە داب و دەستوری دینی بەشداری بکەن، لەناوەندی ئەو بەر هەیوانە، سەکۆیەکی بەردینە موکەعەب وێنە بە درێژی ۴ و بەرزایی ۱/۵ میتر، بە دەپلیکانەوە، دوزراوەتە وە، کە ئەو بەردانەی والەوێدا بەکار براون فرەجوان تراشراون و چۆن وکەیفیەتەکانیشیان چاک و عالین (هوف 786).

کۆمەڵی کۆشکەکانی ساسانی کەلە بەشی غەربی ئاگردانەکەو لە نێو حەساری خشتی‌دا کۆکراونەتەوە، داگری کۆشکی تایبەتی و جیێ دیداری ئاپۆرەی خەڵکە، دوکۆشکی کۆڵەکەدار و مەجموعەی فەزاکانی خەدەماتی و نشینگەن، کە هەندێ لەوانە، نەخشەی کۆشک وێنەیان بۆ هەیە، لە دەورەی ئیلخانیان ژمارێ لە وکۆشکانە پینە و پەروکراون و کەڵکیان لێوەرگیردراوە و لە هەندێ لە بە شەکانیش ساخت و سازی ئیلخانی، میعماری دەورەی ساسانیەکانیان، داپۆشیوە (ناومان، 74) بەرچاوترین ئاسەواری میعماری لە تەختی سولەیمان بە جێماوی بەر هەیوانێکە، لە بەر باکوری غەربی دەریاچەکەدایە، کە ئەونە پێوەندی بەخانوەکانی‌ترەوە نیەو لەوان جیایە، رەنگبێ بەر هەیوان بوبێ، ئەم بەر هەیوانە، بە دەهانەیێ بە پانی ۱۹ میتر، بەرزی ماوەتەوە، ۲۲ میتر و بە قووڵی ۲۷ میترە. تاقی دەمەداسێ کە ئەوی داپۆشیبوو، بە چاولێکەری لە بەر هەیوانەکانی بڵیند ی دەورەی ساسانی، هەر وەکو بەر هەیوانی مەدائین‌ساز دراوە و بە بەردی قەوارەکراو، چۆتە سەرێ کە لە بەشی بالاّی ئەوخشتی دەورەی ساسانی بەکار براوە، بەرهەیوانەکە لە گۆڕانی دوایی لە دەورەی ئیلخانی بە خشتگەلێ بە بوعدی گچکەتر، پینەو پەروکراون، بەجێماوەکانی گەچ بری وکاشی لە سەر روی دیوارەکانی نیشان دەدا، کە هەیوانەکە بەم کەرەستانە پۆششی تەزیینی و جوانکاری کراوە. هەیوانەکە لە ئاخریدا بە چەن کۆشک وێنەی هەشت گۆش بە بن‌چینی بەردین تەوا و دەبێ (هەرئەو، 41-39) وێنەیێ کەدونالید وێلبێر لە ۱۳۱۶ و ۱۹۳۷ ز لەوێی هەڵگرتووە، بیناکە ساغتر لە مرۆنیشان دەدا و هەر دو درز و جرزی هەبووە (گدار، 48) (2)(1) لە باشوری غەربی تەختی سولەیمان و بە ماوەی ۱۰۰ میتری ئەو، بە جێماوەکانی یەک جۆگەی بەردینە بەدرێژایی ۳۰۰ میتری و

Dr.Saleh Ebrahimi

بە رزایی ۴ میتر نیسبەت بەزەویەکانی دەورو بەری ئەو هەیە، **کە بە ئەژدەهای بەردی ناودارە**، ئەم جوگە ئاوە بێگومان لە رسوباتی ئاوی دەریاچەکە پێک هاتووەو نیشاندەری ئەوە یەکە ئاوی دەریاچەکە، زەمانێ لەم جوگەوە رۆیشتووەو لە پاشان جێگەکەی گۆردراوە (هەرئەو، 29-25). لە ماوەی ۵/۷ کیلۆیمتری باکوری شەرقی تەخت لە بان کێتێکەوە بە نێوی تەختی بلقیس، قەلایەکی دیدەوانی یا بورج و باروێ لە دەورەی ساسانی هەر بەم ناوە، ماوەکە لە بەردی تەبەقە تەبەقی کێو و مەلاتی ساروج سازدراوە و بێگومان قەلایەکی سپایی بووە، بۆ پارێزگاری کردن لە تەختی سولەیمان (هەر ئەوێ 118-116) **سەرچاوە:** کوری خوردادبیه، عوبەبدیلا، مەسالیک و مەمالیک بەکۆششی دخۆیە، لیدەن، ۱۸۸۹ ز، ئەبودلف، موسعیر، سەفەرنامە، بەکۆششی مینۆرسکی، تەرجەمەی ئەبولفەزل تەباتەبایی، تاران، ۱۳۴۲؛ جەکسۆن ئە. و.: سەفەرنامە ئێران لە رابوردو حالدا، تەرجەمەی مەنوچیهر، ئەمیری و فەرەیدونی بەدرەیی، تاران، ۱۳۵۲؛ حەمدوللا موستەوفی نەهزە تولقولوب، بەکۆششی محەمەد، دەبیر سیاقی، تاران، ۱۳۳۶؛ سەرفراز، عەلی ئەکبەرو محەمەد یوسف کیانی، تەختی سولەیمان، تەورێز، ۱۳۴۷ هەتاوی، گابریل، ئالفۆنس، تەحقیقاتی جوغرافیایی، سەبارەت بەئێران، تەرجەمەی فەتحعەلی خواجە نوری، بەکۆششی هومان خواجەنوری، تاران، ۱۳۴۸، موسەوی، مەحمود، رانومای تەختی سولەیمان، ورمێ، ۱۳۷۰ هەتاوی؛ یاقوت، بولدان؛

Christensen, A., *l'Iran sous les Sassanides*, Copenhagen, 1944; Colledge, M. A. R., *The Parthians*, London, 1967; Crane, M., «The Historical Documents», *Bulletin of the American Institute for Iranian Art and Archaeology*, New York, 1937, vol. V(2); Godard, A., *Athār-é Īrān*, Paris, 1938; Herrmann, G., *The Iranian Revival*, Oxford, 1977; Huff, D., «Recherche Archéologiques à Takht-i Suleiman, Center Religieux Royal Sassanide», *Comptes-rendus de l'Académie des inscriptions et belles-lettres*, Paris, 1978; Ker Porter, R., *Travels in Georgia, Persia, Armenia, Ancient Babylonia*, London, 1822; Naumann, R., *Die Ruinen von Tacht-e Suleiman und Zendan-e Suleiman*, Berlin, 1977; id and D. Huff, «Takht-i Suleiman und Zendan-i Suleiman», *Archäologischer Anzeiger*, Berlin, 1965-1966; id et al., «Takht-i Suleiman, Bericht über die Ausgrabungen 1965-1973», *Archäologischer Anzeiger*, Berlin, 1975; Pope, A. U., «The Institute's Survey of Persian Architecture, Preliminary Report on Takht-i Sulayman, the Significance of the Site», *Bulletin of the American Institute for Iranian Art and Archaeology*, New York, 1937, vol. V(2); Rawlinson, H., C., «Notes on a Journey from Tabris through Persian Kurdistan to the Ruins of Takht-i Suleiman... in Oct. and Nov. 1838»,

Dr.Saleh Ebrahimi

Journal of The Royal Geographical Society, London, 1841, vol. X., Schmidt, E. F., *Flights over Ancient Cities of Iran*, Chicago, 1940; Vanden Berghe, L., *Archéologie de l'Irān ancien*, Leiden, 1959; Von der Osten, H. H. and R. Naumann, *Takht-i Suleiman*, Berlin, 1961; Wilber, D. N., «Summary Description of the Extant Structures», *Bulletin of the American Instifute for Iranian Art and Arehaeologh*, New York, 1937, vol. V(2).

عەلی موسەوی دایرەتولمەعاریفی بزورگی ئیسلامی ج ١۴ پەرەی ٦٧٠
چاپی ١٣٨٥ هەتاوی تاران هەرئەویّ (شەپوّل) تاران.

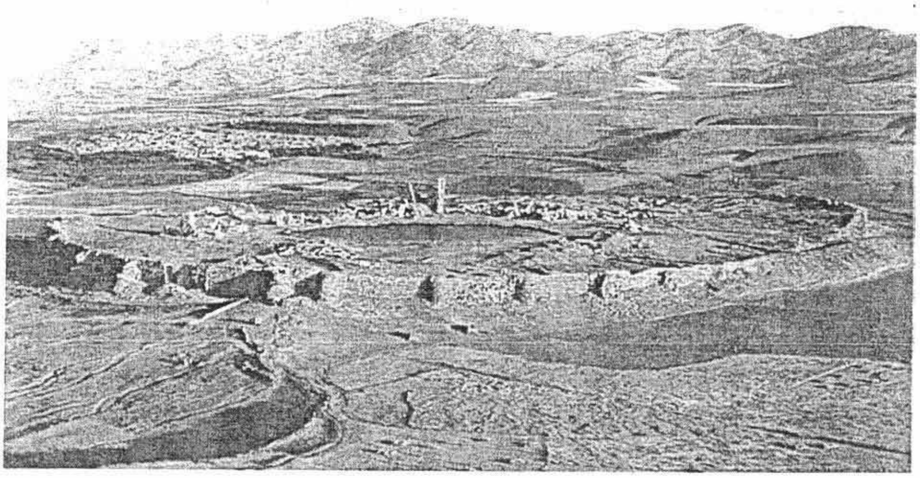

نمای عمومی تخت‌سلیمان

Dr.Saleh Ebrahimi

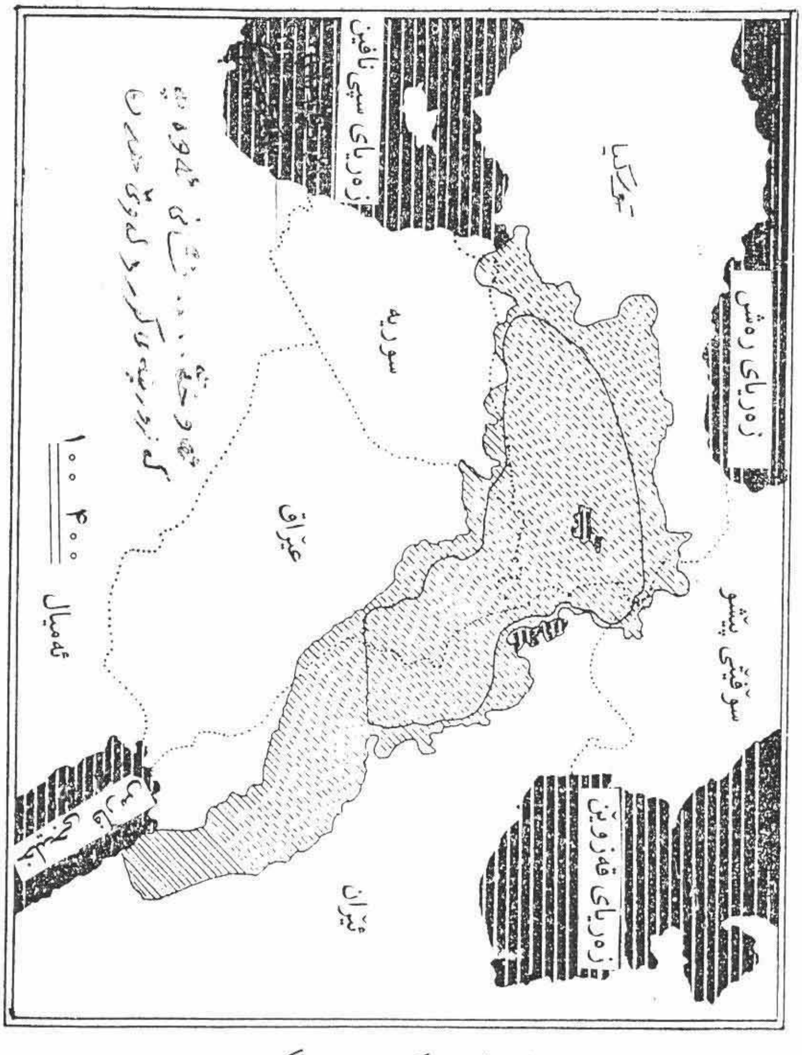

نەخشەی کوردستانی گەورە

Dr.Saleh Ebrahimi

خزمەتە فەرهەنگیەکانی شەپۆل

خوایە خۆت باش دەزانی لەبەر، زوڵم و زۆری زۆرداران و بێ دەرەتانی ئێمەی کورد، زمان، ئەوانەی لە بازاری عیلم و زانین و تاردا، گەوهەرفرۆشن و دورِ ناسن لەم دیو، کەمتر، بەزمانی کوردی باس و خواسی، گەرِناسان و زانایان و سەرناسانی کوردیان کـردوە و لە **وارگـەو نشـینگەی کـوردان**، بـەزمانی شـیرینی کـوردی، کـەم‌تر خۆی لەقەرەدراوە. جائەوە بوو، کەوتمە سەر ئەو خەیاڵە کە بە زمانی زگماکی و کوردی بـە ئەندازەی وزەوزانینی خۆم، ئەوەندەی بۆم لوا، لە باس و خواس و بەسەرهات و زانایی و دانایی و مێژوی گـەورە پـیاوان و ژنـان و هـەستیاران و شـاعیران و خـاوەن نـاوان و سەرداران و هونەرو هونەری کورد و کوردستان، کۆبکەمەوە و ئەوەی لە نێودوتوێ کتێبە فارسی و عەرەبی و... دیتومەو ئەوەی لەئینسانە ژیر و پیرەکانی پربیرو ئاگادار، بیستومە، بەزمانی شیرینی کوردی، بی نوسمەوەو ناوی لێ بنێم **وارگەو ناودارانی کورد:** کۆمەڵە و تارێ. ـ شوکر بۆ خوا توانیومە زیاتر لە سی و چوار هـەزار (۳۴۰۰۰) پـەرِە بـەزمانی کوردی لە قەتعی وەزیری‌دا بنوسم و بە کامپیوتێر پیت چنی و تایپی بکەم و لە ۴ بەرگی وەزیریدا، ئامادەی چاپی بکەم. دەبێ بڵێم شوکرانە بژێرم کە تائێستا ۲۷ فەورەی ۲۰۰۸ ز ـ توانیومە، ئەم خزمەتە، فەرهەنگیانەیش ئەنجام بـدەم و لە چـاپ بـدرێـن و بگـەنە کتێبخانەی کورد، زمانان.

۱ ـ دین و ئەدەب چاپی ۱۳۶۱/۶/۲۸ تاران مەتبوعاتی عەتایی دو بەرگ.

۲ ـ تەفسیری سورەی فاتحة الکتاب چاپی ۱۳۶۷. بەخشی بـین‌المـللی سـازمانی تەبلیغاتی ئیسلامی.

۳ ـ پەند یا ئەمسالی قورئان چاپی ۱۳۶۲. چاپی ـ نەلۆسی شنۆ.

۴ ـ کۆزانی فەرهەنگی زمانی کوردی (ئـاداب و رسـوم: فۆلکۆلۆر) چـاپی دوەم/ ۱۳۷۹/۱۱/۲ ـ چاپی ئەوەڵ چاپخانەی جواهیری ساڵی ۱۳۶۰ تاران.

۵ ـ باوی کۆمەلایەتی و مێژویی و ... چاپی نەو رۆزی ۱۳۵۷ ـ تاران چاپی دوەم / ۱۳۷۹/۱۱/۲ هەتاوی تاران.

۶ ـ ژیناوەری زانایانی کورد ... یاگەنجینەی فەرهەنگ و زانست چاپی ۱۳۶۴ تاران

Dr.Saleh Ebrahimi

۷ ـ بەرگی دوەمی زانایانی کورد چاپی ۱۳۷۹ ـ نەشری محەمەدی سەقز.

۸ ـ نۆ ژمارە کۆفار بە ناوی گرشەی کوردستان چاپی ۱۳۵۹ ـ وە یەکەم ژمارەی گرشەی کوردستان لە ۱۹۸۱/۳/۱ لە چاپ دراوە و بلاوکراوەتەوە.

۹ ـ مێژوی را پەرینی ژەنرال مستەفا بارزانی رابەری کەبیری هەمیشە زیندوی نەتەوەی کورد و حەماسەی پەرینە وە، لە ئاوی تاراز ئەم حەرەکەتە لە حەرەکەتی مائۆلە چین زۆر گرینگتر بووە و ئەم کتێبە لەچوار دەفتەردا، دراوەتە دەس دوکتور پیروت ئەحمەد لە تاران کە بی‌نێرێ بۆ هەولێر بۆ چاپ.

۱۰ ـ چریکەی حەزرەتی یوسف یا تەفسیری سورەی یوسف بە کوردی بە کامپیوتێر جوان حروف‌چینی کراوە و ئامادەی چاپە.

۱۱ ـ زریزەی زێرین لە بنژمارەی ۲۲۷ لە ۱۹۹۹ ز لە هەلێر، ئاراس چابکراوە.

۱۲ ـ راپەرینی مەلیک غازی حەزرەتی شێخ عوبەیدیلانە هری شاهی شەمزین بە کامپیوتێر جوان حروف‌چینی کراوە و ئامادەی چاپە.

۱۳ ـ زیندوی کوری بێدار ـ وە کتێبی شارە هەنگ کەلە لایەن نوسینگەی فەرهەنگی ئیسلامی یەوە لە تاران لە سالی ۱۳۷۵ لە ۱۵ هەزار دانەی رەنگین لە چاپ دراون. ئەم دوکتێبە تەرجەمەن.

۱۴ ـ بەرگی ۳ و ۴ و ۵ و ٦ زانایانی کورد بە کامپیوتێر جوان حروف‌چینی کراون.

۱۵ ـ تەرجەمەی ئینسان و بروا، چاپی ۱۳٦۱ سروش تاران، نوسراوی ئوستاد شەهید موتەهەری.

۱٦ ـ یوسف و زولەیخا بەزبانی کوردی بە کامپیوتێر جوان حروف‌چینی کراوە و ئامادەی چاپە.

۱۷ ـ شێخی ئیشراق ـ بە کامپیوتێر جوان حروف‌چینی کراوە و ئامادەی چاپە.

۱۸ ـ صەلاحەدین ئەیوبی ـ بە کامپیوتێر جوان حروف‌چینی کراوە و ئامادەی چاپە.

۱۹ ـ مەولانا خالد شارەزوری ـ بە کامپیوتێر جوان حروف‌چینی کراوە و ئامادەی چاپە.

۲۰ ـ ئایاتی مونتەخەبە ـ بە کامپیوتێر جوان حروف‌چینی کراوە و ئامادەی چاپە.

Dr.Saleh Ebrahimi

٢١ ـ باوەی کوردەواری بەرگی یەکەم چاپی ١٣٧٨/٥/٧ هەتاوی. بە مجوزی شمارەی ٦٢٠ ـ ١٣٧٨/١/٢٢ تاران.

٢٢ ـ باوی کوردەواری بەرگی دوەم چاپی ١٣٧٨ ی هەتاوی تاران.

٢٣ ـ تەرجەمەی قورئانی کەریم لە ئەوە لەوە تائاخرین سورە بە تەواوی کە رەنگین و جوان لە ساڵی ١٣٧٦ لە لایەن سازمانی تەبلیغاتی ئیسلامی یەوە لە چاپ دراوەو بۆ جاری دوەمیش لە ساڵی ١٣٧٧ و ڕێکەوتی هاوینی ساڵی ١٩٩٩ ی زاینی لە چاپ دراوە تەوە ولەلایەن نوێنەری دەشاری کوردنشین لە مەجلیسی شورای ئیسلامی لە تاران تەقدیر و تەشویق بەوێنە کەتبی لە تەرجەمەی قورئان بە کوردی: (شەپۆل) کراوە و ئەم تەقدیرنامە لە ڕۆژنامەی جمهوری ئیسلامی ئێران چاپ کراوە، ئەم تەرجەمە جاریکیش لە لایەن کاک مەلا هادی و داناکەریمی کانی سور، لای بانە لە ١٣٧٩/٩/١١ و ٢٠٠٠ ز ـ لە دەهەزار نوسخە بە **نێوکتێبخانەی سوننە** لە چاپ دراوەو واتای بیسمیلا کان و ئاخری ئەو مەبەستانەی چاپی سازمانی تەبلیغاتی ئیسلامی لابراون و تەنیا لەسەر جەلدەکەی نێوی محەمەد صالح ئیبراهیمی چاپ کردوە.

٢٤ ـ کۆمەڵە و تاریَ (: **وارگەو ناودارانی کورد**) بەرگی چوارەم، بە لێکۆڵینەوەونوسین بە شیوەی دایرەتولمەعاریفی کوردی داگری: سەرەتا، نیشتمانی نەتەوەی کورد، رەگەزی کورد، سمکۆی مەزن، وێنە، ئیحسان نوری پاشا، ئەمیرانی کورد، ئەمیر بەدرخان پاشا، راپەرینەکانی ساڵی ٢٠ تا ٣٠ ز ـ دەوڵەتی حەسنەوەیهە، دەوڵەتی دوستەکی، راپەرینی نەتەوەی کورد لە ٣ دەورەدا، کورد و مێژونوسان، دەرەتان لە دەس دان، ناوی هەندێ لە ئەمیرانی شوانکارە، ڕەوادیانی هەزبانی: شەدادیان، کوردستان، ئازادی خوازی، کێڵەشین، ئەشنە یاشنۆ، شناختی از کورد و کوردستان، داواکردنی مافی ڕەوای کورد، حەماسەی درویش عبدی، حماسەی دوازدە سوارەی مریوان، شێرمردانی شکاک، استاد محمد سعید، کوردکیە و کوردایەتی چیە، هەژار، یوسف و زولەیخا، داواکردنی مافی ڕەوای کورد.

٢٥ ـ کۆمەڵە و تاریَ بەرگی ٢: داگری شێخی ئیشراق و سوڵتان صەلاحەدین ئەییوبی و... کۆمەڵە و تاریَ (وارگەو ناودارانی کورد) بەرگی ٣ بە لێکۆڵینەوە و نوسین بەشێوەی

Dr.Saleh Ebrahimi

دایرەتولمەعاریف کوردی. داگری: سەرەتا، رەگەزی کورد، دەولەتی بابان، بێتوشی، ئیلام، ئیبن خەلکان، ئاواز: بەیاتی کورد، دەنگ و ئاواز، ناودارانی موسیقی زانانی کورد، باجەلان، لێکۆڵینەوەیەک، هەڵەبجەی شەهید هێرۆشیمای کوردستان، باڵەوەند، باڵول: باڵوڵی کوڕی ئەمیرجەمشید: دونبولی، باڵول: حاجی‌بەگ کوڕی ئەمیر فەرەیدون (: ئەمیرقلیچ)، باڵوڵی کوڕی ئەلوەند بەگ کوڕی شێخ ئەحمەد لەخانەدانی کوردی شاری سلێمانی، باڵول ئەبووە هیب، باڵوڵی‌خاریجی کەشارەکە لە ساڵی ١١٩ مانگی لە هیشامی بن عەبدولمەلیک ئەمەوی راساوە و لە شاری موسڵەوە تاکوفەی هێناوەتەبن فەرمانی خۆی، باڵوڵی شولی کە عارفێ گەورە بووە و ئیبنی بە توتەی تەنجەلی لە لورستان چاوی پێی کەوتووە، باڵوڵی کاکەبی ئەهلی یاری و یارسان. بۆکان، قەلایچی بۆکان، بەهار (: وەهار)، واژەکانی کوردی، بدلیسی: ئەمیرشەرەفخان، بدلیس، شاری بدلیس، یاسر بدلیسی عارفی ناودار، بە درخان، بوختی، برادۆست، حەکیم ئیدریس بدلیسی، بانە: شاری بانە، بیجار: شاری بیجار، بیراوەند، بێستون، بێستون وکەو نارانـاسان، بێژەن و مەنیژە، بابەزید (: شاری بایەزید)، باینگان، پازوکی، پاوە، بەلیکۆڵینەوە، پشتکۆ، پەرێشان لوڕ: مەلا ئەولقاسم ناودار بە مەلا پەرێشان) بلباس، پیران، پیرانشار، مامەش، مەنگور، شەهید هەمزاغای مەنگوڕ، بەگزادە، (فەیزوللابەگی)، تەختی سلێمان، کوردستان، کەلهور، لێکۆڵینەوە یەک لە بابەت کەلورەوە. ورمێ، مەلا خەلیل گورامەری، هەورامان، قەواڵەکۆنەکان بە لێکۆڵینە و لیکدانەوە. بادینان (بیهدینان) بازرگان، بازگیری کورد، بجنورد، بەراهویی کورد، ئاتروپاتێن، وندابونی گەنج، جلکی‌ژن. سەڵماس (زاروەند) ئاوێنەی مێژو، نوگەنجی نادیار، سەردار رەشیدخانی ئەردەلان: عەباسخان، سمیناری سەقز و تەوسیعەی فەرهەنگی، کەکاریّ عیلمیو لێکۆڵینەوەن، تەوریّز بە شێوەی تەحقیق.

Dr.Saleh Ebrahimi

زەینەدین ئامێدی

(...ـ ٧١٤ = ... ـ ١٣١٤ ز).

عەلی بن ئەحمەد بن یوسف بن خزر خەڵکی ئامێد کە لە دواییدا چوەتە بە غاولەوێ لە ساڵی ٧١٤ یا بە قسەی دیخودا لە ساڵی ٧١٠ مانگی وەفاتی کردوە. زەینەدین یەکێ لە گەورەزانایانی حەنابیلە یەکە لە زانینی فیقهدا، دەریایێ بووە پڕشە پۆل، مرۆڤێ ڕاست، دروست، کارچاک و ئاکار چاک و پاک بووە، هەرچەندە نابینا بووە، بەڵام کە سایەتێکی وا بووە کە لە لای هەمو کەسێ دارای ڕێز و قەدر و حورمەت و دارای شان و شکۆ و هەیبەت و بەسام بووە. زەینەدین لە زیرەکی، تیزهۆشی، لیهاتویی و ژیری و شیاویدا ئوعجوبەی زەمان بووە و زمانی کوردی، فارسی، تورکی، مەغولی و ڕۆمی باش زانیوە و خەونیشی باش لێکداوەتەوە، ئەو زانابلیمەتە لە منالیدا چاوەکانی لە بینایی کەوتون، بەو حالە شەوە بە دەس ڕەنجی خۆی بە ڕێچووە و کتێب فرۆشی کردوە و لە و ڕێگایەوە کتێبفرۆشێکی گەورە و گرینگی پێکەوە ناوە. جابۆ ئەوەی کتێبەکان باش بناسێ و قیمەتی هەر یەکەیان بزانێ ولێ‌نەشێوێ هەرکتێبێکی دەکڕی، تێکەیێ کاغەزی قەد، دەکردو بە وێنەی پیتێکی ئەلف‌وبێ دەی نوشتانەوە و جورێکی لێ دەکرد تا قمیەتی ئەو کتێبەی بەحیسابی ئەبجەد پیی دیاری بکاو هەروا بۆ ئەوەی بتوانێ ناوی کتێبەکەیشی پیێ دیاری بکا، لە دواییدا ئەو کاغەزەی لە گۆشەیێ لە سەرپشتی کتێبەکەی قایم دەکرد و کاغەزێکی بە سەردا دەچەسپاند تا توند ڕای بگرێ جاهەرکاتێ دەسی بە سەرئەوەدا، دەکێشا، نەوعی کتێبەکە و قیمەتەکەی بۆ دەردەکەوت ـ بەوجۆرە زەینەدین بە یەکەم کەسێ دادەنرێ کە حوروفی باریزە (بەرجەستەوزەقی) داهێناوە، یانی خەتێ بەوێنەی ئەو خەتەی کە ئەمرۆ بە خەتی بریل ناودەبرێ کە نایبەت بە نابینایانە، زەینەدین ئامێدی چەندین نوسراوەیشی هەیە بۆ وێنە کتێبی جەواهیر تەبصیر لە عیلمی تەعبیری خەودا، لوی برای یالویس برایل Louis Braille فەرانسەوی (١٨٠٩ ـ ١٨٥٢) لە حودودێ ١٨٥٠ ز ـ یانی شەش سەد ساڵ دوای زەینەدین ئامێدی خەتی بریلی داهێناوە، ئەویش لە ٣ ساڵیداکوێر و نابینا بووە. سەرچاوە: ئەعلامی زەرەکلی ج ٤ چاپی ٦ تەشرینی ٢ نوامبری ١٩٨٤ ز ـ بیرۆت، لوبنان دارالعلم للملایین. قاموس تراجیم لأشهرالرجالی و النساء من العرب و المستعربین و المستشرقین تألیف خیرالدین زەرەکلی. نکهت الهمیان ٣٠٦ والدر رالکامنة ٣: ٢١ و فیه اسم کتابه التبصیر فی علم التعبیر. و فی مجله السادس من مجلة المقتبس بحث لأحمد زکی پاشا قال فیه: ان زین‌الدین الأمیّدی سبق (برایل) الی اختراع طریقته فی الکتابة بنحو ستّمائة سنة، لان برایل الفرنسی اخترع طریقته فی نحو ١٨٥٠م. قلت: برایل هو Louis Braille و ینطق اسمه بالفرسیة (لوی برای) ولد سنة ١٨٠٩ و مات سنة ١٨٥٢م و کان کفیفاً، عمی فی الثالثة من عمره. کۆبەی پەرەی ٢٥٧ ـ ئەعلامی زەرەکلی (هەرئەوێ). کتێبی مەشاهیری کورد، عەللامە بابا مەردوخ ڕوحانی ج ١ چاپی ١٣٦٤ سروش تاران پەرەی ٩٨ و لوغەت‌نامەی دیخودا، حەرفی (ر) پەرەی ٧٦ و هیدیةالعارفین ج ٢ پەرەی ١٤٢. د ـ محەمەد صالح ئیبراهیمی (شەپۆل).

Dr.Saleh Ebrahimi

ئەوین و ڕەحمەت

بەهاری ئازادی کەژی شادیە، دەنگی پێیێ ئاشنایە دێ، دڵی گەرمی یارەدێ، لەگەڵ نەرۆزی پیرە، کە ئاگردانی باو باپیران، دە خاتە مێشکمان، وابە خێردێ، بەلکو خودی بەهارە، سەوزتر و شادتر لە بەهار، پێیێ لەنیو ئاوزەنگی عەشق داناوە، گوڵواژەی شادی و پاکی وبێخەشی و کەژی ئاشتی و دۆستی و تازە بونە وەی ساڵ و دڵ و دەرونە دێ، ژیانوژین، محەبەت و ئە وینداری، وینداری، وشیاری وراستی و سەر راستی و ڕۆژی لێبوردن و دەس لە ملانە دێ. هەمو پێیێ قەرزدارین: لە چەمەنی دڵ و دەرونـدا لە خشەخشی ئاونگ و شەونم، غەزەل و هۆنەی بون و سترانـی شـادی ئـەگـاتەگۆی و فرەجوان دڵ و دەرون دەلاوێنێتە وە! هەمولە حاڵی پاک کـردنە وەی دڵ و دەرونـی خانوچکەی ژیاندان، فەرش و قالیچەی زێرینی دڵیان لەژێر پێی دۆستا ڕاخستوە، **تائیتر یەک بین و یەک گرین و بەسەر دێوو درنجی دژو دوژمناندا سەرکەوین**، خونچەکـان لەکاتی پشکوتن و دەم کـردنەوەدان، ئـەو هـاتوە و بۆنـی خۆشـی گـوڵ و ڕێـحانەی شەرمەسار کردوە وگوڵە نەسرین و وەنە وشەی سەرشۆڕ وکەزیم شۆڕکردوە، بـەهار لەتەک ئەودا، لەودا، ئەولە بەهاردا بەهاری بەهاران بەهات هاتەوە، سەرما لاچو، زوقم نە ما، سیخوار تواوە وکراسی سپی لەبەر زەوی دارندرا، گیاوگوڵ بوژاوە، ڕۆحی مردو گەشاوە، ئەوە سفرەی پان کراوەی خۆرسک و تەبیعەت و خوایە، هەمو سەر چۆپیان گرتووە و بەشاییو هەڵ پەڕکێ و دەم بەبزە و پێکە نین لە بەزمی خوادا غەزەل خوانن و چاوە ڕوانی ژوانی دڵبەرن! ئەوینی خواو ڕەحمەتی باریە، مانگی میوانـداری دۆسـتە، نیایشتگەی بێداردلانە، بەڵێ! رەمەزان لەگەڵ ئەومەکە «ر»کەی نیشانەی رەحمەتە «م»کەی مەوهەبەتە «ض» ضیافەت و نیشانە میوانداری خوایە «ئەلف»ەکەی ئەنواری حەقە «ن»کەی نییایشە، ڕەمەزان مانگی ئەوین و ڕەحمەت و بەرەکە تە، مانگی حەرەکەتە، بۆئازادی و بەدەس هێنانی سەفا و شادی، مانگی ئەوین و ڕەحمەت و صەلابەتە، مانگی

Dr.Saleh Ebrahimi

تیلاوە تەو بەهاری قورئانە، سەید و سەروەری زەمانە، کوڕی ڕەجەبە، ڕەجەبێ کە پێغەمبەر لەودا چوە میعراج، بەڵای منەوە یەکێ لە هۆی دەرکی واتای حیکمەت هەرئەمەیە، چونکا میعراج تەنیا یەك ڕوداونیە، میعراج ئەوەیە کە پێغەمبەر تا سەر سەرەوە ئەڕوا و خوا ئە بینێ یانی هەرکەس ئەبێ بڕواتە میعراج، ئەمە زەریای وەحیە، بۆ پێغەمبەر، ئەمە ئازمونێکە بۆ پێغەمبەر، ئەو دەریایە، ئێمەیش بەرەی مرۆڤ ئەبێ بڕوین لە و دەریایە داکاسە وگڵێنەی خۆمان پڕۆتەژی بکەین و ڕوح وگیانی خومانی پێ یاراویا تێراوبکەین. تۆکە لەماوەی ژیانتدا تونی ئاوی ژیان بوی و بەدوی دۆزینەوەی ڕازی بەقا بو لە قابوی، تۆکە تینوی گیرهاتن بوی و هەروەك ئاسکی سڵ و مامزوکە ژاڵ و خەراڵی حەیران، لە هەردی ئاوارەیی دا بە دوی کانیاوێك و سێبەرێکدا لەسێبەری دایك دەگەڕای، تا ڕوحی ماندو بێقەراری خۆتی تێدابشوێ و لەشی شەکەتت لەبن ئەوسێبە ڕەدا، بحەسێتەوە و دەمێ ئارام بگرێ و جوڕێ ئاوی مەعنەوی بنۆشێ و تینویە تیت بشکێ، ئێستا ڕەمەزان و بەهار بەهات هاتون تاگەڵا ڕیژانی مردوی دڵت ببوژێنیتەوە، وەکو مێرگ وچیمەن و دیمەن و میرخوزاری بەهاری شاد، پاراوی بکەی‌و لەبەر سەوزی و جوانی هەرگەشە و نەشەی بێ و ئاوە نیای دڵت وەکو گەنمی دێکۆن هەڵدا و قەف قەف هەڵچێ بەدەم ئاسماندا و لە ئاسمانی مەعریفتدا بەدەم باوە شنەی بێ. ڕەمەزان، سێبەرە، بۆفێنکی لەش و لار و دڵ ودەرون، ڕەمەزان کانیاوی زوڵاڵە، سیبەری شۆڕەبیە، ئارام بەخشی دڵە. ڕەمەزان دارێکی پڕمیوەیە، نەخلی پڕ سەمەرە مائدەی ئاسمانیە، میوانداری ئەشق و ئەوینی مەلەکوتیە، تۆیش تونی بێقەراری صەفای، ڕوحی خۆت تیراوبکە، خۆت بناسە تا خودای خۆت بەباشی بناسی و لە بەندیی «خۆت» ڕزگار بی و بگەتیە خوا، «بون» بناسە تا «ڕازی ئافەزینش» بدۆزیتەوە.

تو ئێستا وای لەکوێ جیهان، و جیگات لە پان و بەرینی خلیقەتدا والەکوێ؟ بۆ هاتگی؟ لەکوێ‌وە هاتوی و بۆکوێ دەچی؟ ئەم غەفلەتە لە چیە؟ دڵە بەردینەی ئێمە بۆچ

Dr.Saleh Ebrahimi

لە ئەشق و ئەوین خاڵی یە، ڕەمەزان و شەوی «قەدر»ە و پارشێوی پارانەوە، حەیفە، زۆر حەیف و محابنە، ئەگەر لە «شەوی قەدر»دا قەدر و ڕێزی خۆمان نەزانین!

ڕاستی تاکوێ بڕئەکەی هەڵفڕی؟ باڵ و پەڕی هەڵفرین بۆکام ئاسۆ، بۆکامە مەقسەد و بۆکیهە لاوە، ئاواڵە دەکەی و لەشەقەی باڵ ئەدەی؟ ئایاخۆت ناسیگە، تابزانی بۆچ کارێکی؟کییْ و چی و لە کوێ و لەکوێوە هاتگی؟ بۆ بەقای یا بۆفەنای، بۆپووان و سوانی یا بۆمانی و بۆ نەفەوتانی؟ بۆ بەرز بونەوەی یا بۆ نزم بونەوە، بۆمانی یا بۆ چونو تیا چونی، بۆ سعودی یا بو هوبوتی؟ ئایا بیرت کردوتەوە و زانیوتە کە چ کارێک لە لەجەنزاری بۆگەنی «خۆێنی» «خوخوازیی» داگرفتارت دەکا و چ کارێ بۆگە شەکردن «خوادوزی» و بە عەتر «خواناسیت» ناسیاو دەکا؟کام کردەوە، باڵ و پەڕت بۆ هەلفرین بۆ ئاسۆی بەختەوەری و بەهەشت ئامادە ئەکا، کێهەسفەت و خوو ئاکاری ڕەسەن و قەلادەی ڕاکێشان بەرە و بێبەختی و دوزەخ دەکە وێتە گەردنت و بولای دەردو ئازار، ڕات دەکێشیٚ؟ ڕێگای هەڵدان و پاکبونەوە و هوی «ڕزگاری» و هوی «تاوان» دەزانی؟ لەتەک «نەفسی ئەمارە» و مەیدانی کردەوە و بوارو و زەمینەی تەلاش و بەهوی ئیغواکردنیشی ناسیاو کریاوی تالە و مەیدانە دابتوانی بیکوتی بە ئەرزا و بە شێوەی «جیهادی ئەکبەر» تخێلی بکەی، ئایا دنیای «تۆدەرتۆ» میوە و سەمەرەی «دڵ»ت کوشتوە؟ ئایا «نەفسی» هەزار ڕەنگت ناسیوە، تا بەهەر ڕوپۆشیٚ کە ئەیدا بە سەر نەفسانیەت دا بیناسییەوە و لەهەرکوێوە هێرشی هێنا بتوانی بەری پیٚ بگری و لەهەرکوێ زەهری ڕژاند لە پاد زەهر کە لێکەوەر بگری و بەری ئێش و دەرد و ئازاری بگری؟ ڕەمەزان بۆ سلوکی ئەوکارەیە، بۆ «گوچ کردنی دەرونیە» و بوسەیرە لە دنیای باتندا بو پیاچونەوە، بەکردەوەی نەفسانی و خوو ئاکاریە. بوئەوە یە کە «مەلەکەی نەفسانی» و با یەخەکانی بەرز لە نێو دڵو لەقولایی گیانی خوتا پەروە ردە بکەیت و باش باری بهێنی و خوت لە خورسکی سروشتی نێزیک بکەیتەوە.

Dr.Saleh Ebrahimi

کەوشەنی دڵیش بەدەس خۆتە ئەتوانی ببیتە «مەهبەتی‌نور» یا جێگـای داونـانەوەی «جاڵجالوکەی شەیتان» دیاری کردنی ئەمەش بەدەس خۆتە. ئەگەر دڵت خستە بەردەستی کار و کردەوەی چاک، ئەگەر شەوقت بوچاکە، تەقوا و ئەشق بـە «خـوا»ت لە دڵ و دەروندا روناک هەڵگیرساند ئەوسا «حەسەنات» و «صـالحات» دەبێتە کـانیەکێ کـە بەزولاڵی لە نێو دڵ و دەرونت داتافگە ئەکاو بە قەڵبەزە و خوڕ دێنە دەرێ و گشت گیان و لەشت دەگرێتەوە و هەموی دەشوا و پاک و بێخەوش رای دەگرێ و لە نـاخی دڵ و دەرونت‌دا، شوێن دائەنێ و هەموکارو ئاکارت باری مەعنەوی و ئیلاهی پەیدا ئەکـاو ڕەنگی بێ‌ڕەنگی خوا، ئەداتەوە. ئەمەیە میوەی تەزکیە و خـوئە خـلاقی چـاک کـە ڕەمەزان ئەتوانێ بەدی بهێنێ. تو ئەگەر بۆ پێگەیشتن و تێگەیشتنی خۆت دڵت ئەسوتێ، ڕەمەزان و بەهاری ئازادی بگرە بەرچاو، توێ کە ئەتوانی دیمەنی خۆت بە «ئارایش» یا «ئالایش» جوان یا دزێوبکەی، خوێن شیرین بێ یا خوێن تاڵ، شەکر بێ یاکەکرە، چاک بێ یا خراو، دلاوابی یا دەست قوچاو، چاو پاک بێ یا چاو نەزێر، خودایی بێ یا تاغوتی.

هیوادارین مروڤانی و خوای بین «شەپۆل».

Dr.Saleh Ebrahimi

نمایی از پل گاومیشان بر روی رود سیمره

Dr.Saleh Ebrahimi

نیشانه‌کان

ج: جه‌ڵد ـ جم: جێی جیاجیا ـ چ: چاپ ـ د: مردوه ـ س: ساڵ ـ ش: ژماره ـ قیس: قیاس بکه ـ کم: کیلۆمیتر ـ کم ٢: کیلۆمیتری چوارگۆشه ـ کم ٣: کیلۆمیتری موکه‌عه‌ب ـ کم ٢: میتری چوارگۆشه ـ م ٣ میتری موکه‌عه‌ب ـ حکم: حوکومه‌ت ـ هم: هه‌رئه‌و ماده، هه‌رئه‌و سه‌رچاوه ـ همم: هه‌رئه‌و مادانه‌و سه‌ر چاوانه ـ هه‌ر ئه‌و: نوسه‌مرری پێشو ـ سا: ساده ـ، بۆ پشودان و جیاکردنه‌وه: وچان یا پشودانی ته‌واو ـ: نیشای رافه ـ« » نیشانه‌ی نه‌قڵ ـ؟ نیشانه‌ی پرسیار ـ خه‌تی ـ ره‌ش نیشانه‌ی جیاکردنه‌وه‌ی عیباره‌ت ـ... نیشانه‌واژه‌ی قرتاو ـ؛ نیشانه‌ی پشودانی فره‌که‌م ـ ژماره‌یێ که‌دوای ناوی نوسه‌ر یاکتیب دێ وه‌ک ١٢ یا ٢٠ یا په‌ره‌ی ١٢ یا ٢٠ ـ

هه‌رکاتێ سه‌رچاوه‌که، لاتین بێ ژماره‌ی به‌رگ به‌لاتینه (په‌ره‌ی 36 یا ریو 11/127) ده‌نوسرێ ـ ئه‌م (ه) نیشانه له‌ °١٣٥ / نیشانه‌ی ده‌ره‌جه‌یه و ئه‌م (ـ) له‌ ٢١٣َ/٥١٣َ دا نیشانه‌ی پرینه.

Dr.Saleh Ebrahimi

پێرست

مەبەست | پەڕە

سەرەتا ١
رەگەز ١٣
دەوڵەتی بابان ٢٣
بێتوشی ٥٠
ئیلام ٦٧
ئیبنی خەلکان ٨٥
ئاواز: بەیاتی کورد ١٠٣
یونس کاتب ١٠٨
باجەلان ١٣٢
هەڵەبچە ١٦٩
بالەوەند ١٧٠
باڵول ١٧٤
بۆکان ١٨٢
شاعیران و ناودارانی بۆکان ٢٠٠
گۆرانی بێژانی بۆکان ٢٠١
قەلاچی بۆکان ٢٠٣
بەهار ٢٠٧
بانە: شاری بانە ٢١٢
بیجار ٢٢٢
بێراوەند ٢٢٩
بایەزید ٢٣٦
بێژەن و مەنیژە ٢٤٥
بایینگان ٢٥٥
پازوکی ٢٥٩
تەختی سلێمان ٢٦٩